

УДК 340.132:341

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.10>

ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ: НЕВИВЧЕНІ УРОКИ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ

Радовецька Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0001-9013-8246
e-mail: Lradovetska@ukr.net

Радовецька Л.В. Гарантії безпеки для України: невивчені уроки Будапештського меморандуму.

В контексті розв'язаної рф війни в Україні питання національної безпеки та державної безпеки набули неабияких масштабів гостроти, актуалізували доцільність як переосмислення чинних безпекових документів, так і складених підходів до питань нормативно-правового забезпечення безпеки, стали поштовхом до започаткування нових процесів, пов'язаних з пошуком нових, більш дієвих та ефективних гарантій безпеки для України. У пропонованій статті порушується актуальна проблема в сучасній науці і практиці, зокрема теорії права і права національної безпеки, міжнародного права, міжнародних відносин – новим нормативним гарантіям безпеки. На прикладі Будапештського меморандуму, чинного документу про гарантії безпеки, украденого в 1994 році у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, аналізується його правова природа, акцентується увага щодо хибності віднесення його до такого джерела права як-от нормативно-правовий договір, виокремлюються його ознаки саме як акту «м'якого права», уточняється його місце з-поміж інших джерел права в національній правовій системі України як політичного документу, допоміжного джерела права, що має властивості за певних умов проникати в основні джерела права, сприяючи основним джерелам права у правовому регулюванні безпекових питань. У постановчому плані обґрунтовується ефективність такого роду документів у регулюванні питань національної безпеки, зокрема їх здатності протидіяти реальним загрозам в контексті права на безпеку. Автор, аналізуючи складені підходи до розуміння гарантій безпеки робить спробу осмислити потреби, можливості та доцільність пошуку оптимальних гарантій безпеки, а також потенційних загроз, які можуть виникнути у зв'язку з неправильним розумінням ролі і

місця актів «м'якого права» з-поміж інших джерел права. У зв'язку з цим виділяються аспекти питань як правового, так неправового спрямування та деталізуються й аналізуються насамперед правові питання. Пропонуються варіанти вирішення пов'язаних з безпековими гарантіями правових проблем, як і перспективи їх розвитку.

Ключові слова: акт «м'якого права», гарантії безпеки, політичні документи, забезпечення національної (державної) безпеки, джерело права, право на безпеку, безпековий контент.

Radovetska L.V. Guarantees of security for Ukraine: unlearned lessons of the Budapest Memorandum.

In the context of the war unleashed by the russian federation in Ukraine, the issues of national security and state security have acquired a remarkable scale of acuteness, actualized the expediency of both rethinking the current security documents and complex approaches to the issues of regulatory and legal security provision, became an impetus for the initiation of new processes related to the search for some new, more effective and efficient security guarantees for Ukraine. The proposed article raises an urgent problem in modern science and practice, in particular, the theory of law and the law of national security, international law, international relations – new regulatory security guarantees. Using the example of the Budapest Memorandum, a valid document on security guarantees, signed in 1994 in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, its legal nature is analyzed, attention is focused on the fallacy of attributing it to such a source of law as normative and legal contract, its features are singled out precisely as an act of «soft law», its place among other sources of law in the national legal system of Ukraine as a political document is specified, is classified as an auxiliary source of law, which has properties under certain

conditions to penetrate into the main sources of law, contributing to the main law sources in the security issues legal regulation. The author states the problem of the necessity to substantiate the effectiveness of such documents in national security issues regulation, in particular their ability to counter real threats in the context of the right to security. Analyzing complex approaches to the understanding of security guarantees, the author tries to understand the needs, possibilities and expediency of the search for optimal security guarantees, as well as potential threats that may arise due to a misunderstanding of the role and place of acts of «soft law» among other sources of law. In this regard, aspects of both legal and non-legal issues are highlighted, and legal issues are first of all detailed and analyzed. Options for solving legal problems related to security guarantees are offered, as well as prospects for their development.

Key words: «soft law» act, security guarantees, political documents, national (state) security, ensuring national (state) security, source of law, the right to security, security content.

Постановка проблеми. XXI століття має значні шанси стати століттям України. Це стало реальним швидше не завдяки тим безпековим загрозам для України, які поставили її на межу існування як держави (пов'язані з суверенітетом, територіальною цілісністю, непорушністю та недоторканістю державних кордонів), а насамперед всупереч агресивній, експансіоністській, шовіністичній політиці РФ, яка у 2014 р. призвела спочатку до анексії Криму, розв'язанню в подальшому гібридної війни, безпосередньо і опосередковано сприяла створенню протиправних «ЛНР» та «ДНР». У 2022 р. вона набула форм відкритої військової агресії, що створило низку екзистенційних проблеми не тільки для України, однак для всього європейського континенту. Це підірвало встановлену у XX ст. Постдамсько-Ялтинську систему міжнародного правопорядку, яка ґрунтувалася на усталеній системі цінностей і прав, закріплених в низці міжнародно-правових документів як нормативної складової системи гарантій мирного безпечного співіснування держав.

Нормативну основу національних гарантій безпеки для України як держави, що тяжіє до романо-германської сім'ї правових систем, де основним джерелом права є нормативно правові акти, становлять: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Сукупність цих документів, об'єднаних предметом правого-

го регулювання – а саме сукупністю правових відносин у сфері безпеки і є тією національною системою джерел права, які унормовують питання безпеки. З-поміж цих джерел національного права на особливу увагу заслуговує документ, вже сама назва якого свідчить про його особливе місце з-поміж всіх інших документів безпекового спрямування. Це документ під назвою «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (англ. Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons), роль і місце якого в національній системі джерел права доцільно більш ретельно дослідити.

Стан опрацювання цієї проблеми. Аналіз літератури з окресленої проблеми свідчить про те, що питання джерел права знайшли своє наукове осмислення в різнопланових за своїм змістом і спрямованістю наукових дослідженнях. Зокрема, окремі правові аспекти безпекових гарантій досліджували О.Ф. Белов, В. Василевський, В.П. Горбулін, В.Ф. Настюк, І.О. Романюк, та інші вітчизняні вчені. Питання джерел права висвітлені в роботах таких учених-теоретиків як-от: М.І. Козюбри, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, О.В. Петришина, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича, О. Б. Тополевського, О.В. Цельєва. Власне проблемам актів «м'якого права» присвячені роботи як загальнотеоретичного спрямування, так і дослідження в межах галузевих правових наук. Тут можна відзначити праці І.Є. Григоренка, П.О. Грималюка, Н.В. Гришиної, І.С. Демченка, О.В. Кирилюка, Є. Смичка, К.В. Смирнової, І.В. Шалінської та деяких інших вітчизняних вчених. Питання «м'якого права» (англ. «soft law») отримали своє наукове обґрунтування і в зарубіжних наукових публікаціях. Зокрема в цьому контексті слід відмітити роботи Р.Л. Андорно, М.А. Бойле, Б. Бріссона, С. Далі, Е. Дезіле, Дж.Дж. Кіртона, Ф. Максима, Т. Файарно, Д.У. Фернандес-Бермейо, О. Шефана, С. Хету, та деяких інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Осмислення ж власно юридичної природи Будапештського меморандуму не знайшло свого належного місця ні в науці міжнародного права, як відсутні такі дослідження і в теорії права. В цьому контексті слід згадати про роздуми публіцистичного характеру під назвою «Гарантії безпеки чи Будапештський меморандум – 2?», кандидата політичних наук М.З. Капітоненка у журналі IPG¹; дослідження політологічного спрямування, зроблене у 2015 р. І. Лососсовським «Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: до-

¹ Див.: <https://www.iir.edu.ua/news/harantiyi-bezpeky-chy-budapeshtskyy-memorandum-2>.

говір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами»¹; статтю історико-публіцистичного спрямування В. Вовка «Будапештський меморандум: «добровільне» здавання ядерної зброї, «гарантії безпеки», війна»², деякі інші.

Тож **цілями даної статті** авторка ставить:

- визначити ознаки Будапештського меморандуму як юридичного документу та джерела права;
- встановити його місце і роль в системі джерел права національної правової системи України;
- виокремити його властивості і можливість як безпекової гарантії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загарбницька війна, яку веде російська федерація в Україні з 2014 р., з лютого 2022 р. переросла у бойові дії високої інтенсивності, змушує мислителів, наукову спільноту, політиків комплексно переосмислювати складені підходи до питань безпеки й оборони, як і міжнародного права. «Гарантії безпеки для України» – це питання, над яким сьогодні розмірковують світові лідери, воно знаходиться в центрі уваги українського політичного істеблішменту, громадських активістів і кожної пересічної людини, яка вболіває за сьогоднішню та майбутню нашої країни.

Так, саме до країн-підписантів Будапештського меморандуму апелювали у своїх зверненнях колишні президенти України³, неодноразово чинний Президент Володимир Зеленський, зокрема й напередодні повномасштабного вторгнення у 2022 р., оскільки існуючі безпекові гарантії були надані Україні у зв'язку з підписанням нею та лідерами чотирьох країн світу як-от: США, російської федерації, Великої Британії та України у 1994 році в м. Будапешт Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Цей документ більш відомий за своєю короткою назвою «Будапештський меморандум» (англ. мовою Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, дослівний переклад якого: Меморандум про безпекові *запевнення* (не гарантії – авт.) у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї). Згідно з нього, Україна зобов'язувалася приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 р., знищила весь свій ядерний потенціал (на 1994 рік він був третім у світі) і отримала т. зв. «гарантії безпеки» від країн-підписантів цього документу. Вони поля-

гали в *запевненнях* «поважати суверенітет і територіальну цілісність України та не застосовувати ядерну зброю проти України» [1]. Україна виконала свої зобов'язання в повному обсязі. Проте одна з країн-підписантів, а саме російська федерація стала тією стороною, яка порушила взяті на себе зобов'язання взяті за цим документом і розв'язала несправедливу, нічим не спровоковану війну проти Української держави та українського народу.

Тож чому не спрацював Будапештський меморандум? Чому сьогодні, майже три десятки років після його підписання, на десятому році розв'язаної в т.ч. гібридної війни РФ проти України, на третьому році повномасштабного вторгнення, військової агресії політичні лідери різних європейських країн, інтелектуальна еліта, громадські активісти знову і знову замислюються у пошуку нових гарантій безпеки для України в межах інших угод, механізмів та документів? Ці питання хоч і знаходяться в площині політичної діяльності, однак наука, як видається може і повинна запропонувати перспективні варіанти їх вирішення, і доцільним при цьому є провести насамперед детальний науковий аналіз цього безпекового документу з урахуванням умов й обставин його підписання.

Відомості про Будапештський меморандум можна знайти насамперед в довідниковій літературі та літературі енциклопедичного характеру. І. Лососсовський відносить Будапештський меморандум до такого джерела права як нормативний (нормативно-правовий) договір, називаючи його повноцінним юридично зобов'язальним міжнародним договором, обов'язковим для неухильного виконання всіма його сторонами [2]. А.Ю. Мартинов в однойменній статті Енциклопедії історії України називає його «дипломатичним документом про формальні гарантії безпеки України у зв'язку з її приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». Зазначає про відповідальність держав-підписантів за безпеку, захист територіальної цілісності і національного суверенітету та про бажання політичного керівництва укласти у 1994 р. документ, який би у морально-політичному, а не міжнародно-правовому сенсі був компенсацією за відмову від ядерної зброї [3; с. 71]. На власно політичній природі документу наголошує також В.І. Головченко в однойменній статті дипломатичного словника, визначаючи його як політичний документ, у якому фіксувались зобов'язання ядерних держав щодо надання безпеки України відповід-

¹ Див.: http://ufpa.org.ua/sites/default/files/knyga_3_0.pdf.

² Див.: Будапештський меморандум: «добровільне» здавання ядерної зброї, «гарантії безпеки», війна - Український тиждень (tyzhden.ua).

³ Див.: <https://kuchma.org.ua/kuchma/activities/22389>.

но до загально-визнаних міжнародного права принципів [4].

Такий бріф-аналіз літератури довідково-енциклопедичного характеру дозволяє зробити наступні проміжні висновки про те, що думки щодо класифікації Будапештського меморандуму, яке тягне за собою встановлення власної його природи, розбігаються, оскільки:

1) частина авторів визначає його як міжнародну угоду (найбільш поширений вид нормативного договору), якій характерні зв'язку з цим відповідні ознаки, насамперед ознака обов'язковості;

2) інші ж розуміють його як дипломатичний документ морально-політичного змісту з формальними гарантіями безпеки.

З огляду на відсутні в науковій літературі ґрунтовні теоретичні розробки, здійснимо аналіз цього безпекового документа з позиції загальнотеоретичної правової науки, оскільки поняття, ознаки та особливості джерел права, яким є нормативний (нормативно-правовий) договір, є насамперед предметом її досліджень.

До ознак нормативного договору зазвичай відносять: узгодженість, добровільність, наявність норм права, публічно-правовий характер, може містити не тільки норми, а й принципи права, є обов'язковим для виконання не тільки суб'єктами, які уклали цей договір [5; с. 158]. Договір як загальноправова категорія – форма права, пов'язаний з вивченням системи правових норм, що визначають зміст прав та обов'язків персонально невизначеного кола суб'єктів [6; с. 14]. Як засіб правового регулювання нормативного характеру визначається нормативно-правовий договір С.П. Погребняком встановлюючи норми права – правила поведінки загального характеру, які характеризуються неперсоніфікованістю (відсутністю вказівки на конкретного адресата, що дає нормам можливість адресуватися не одній якійсь особі, а відразу багатьом, поіменно не названим) і невичерпністю (можливістю їх багаторазової реалізації) [7; с. 17].

Самобутніми ознаками нормативного (нормативно-правового) договору як джерела права Л.І. Богачова називає такі ознаки як-от: 1) є результатом узгодженої волі сторін договору; 2) встановлює, змінює чи скасовує норми права; 3) змістом нормативно-правового договору є взаємні права і обов'язки сторін, порядок їх реалізації, а також відповідальність за невиконання або неналежне виконання добровільно взятих на себе зобов'язань; 4) він укладається й набуває чинності відповідно до встановленої процедури (ратифікація, затвердження,

узгодження, колективні переговори тощо); 5) юридична сила нормативно-правового договору залежить від правового статусу суб'єктів, що його укладають; е) виконання нормативно-правового договору гарантується державою, у т. ч. застосуванням заходів примусового характеру. В системі джерел права нормативно-правовий договір посідає окреме місце, відрізняється власним предметом регулювання й особливим функціональним призначенням [8; с. 9-10].

Цей перелік перерахованих ознак нормативно-правового договору, як видається, є майже вичерпним. Доповнити його можна лише згадкою про наявність юридичних механізмів та гарантій його забезпечення (виконання), що полягають, в т.ч. у можливості оскарження стороною в судовому порядку у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням добровільно взятих на себе зобов'язань.

Аналіз Будапештського меморандуму з виокремленням ознак нормативного договору дозволяє поставити під сумнів твердження про віднесення цього безпекового документа до міжнародного нормативного договору, хоча він і справді «маскується» під це джерело права. Такими камуфлюючими його ознаками є ознаки узгодженості, добровільності, наявності норм права, держави-підписанти – сторони¹, тощо. Підтвердженням сказаному є низка його властивостей, які можна поділити умовно на формальні та змістові.

До формальних, зокрема, віднесемо:

1) його назву – меморандум (не угода, договір чи конвенція)⁴

2) відсутність процедури ратифікації (що є обов'язковою для всіх міжнародно-правових договорів відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів [9]);

3) процедури встановлення автентичності;

4) відсутність обов'язковості його виконання (попри назву, в якій застосовано термін «гарантії безпеки»), – остання підтверджується сумною сьогодишньою українською реальністю.

Безпековий контент, (змістовий) можна виокремити шляхом аналізу безпосередньо тексту меморандуму і вони пов'язуються із відсутністю в тексті документу:

по-перше, реальних безпекових гарантій (невідкладне скликання Радбезу ООН у випадку ядерного удару по Україні не можна віднести до таких); також сюди опосередковано можна віднести розбіжності у формулюваннях в англійському тексті та українському;

по-друге, у викладенні тексту як таких прав і обов'язків, порядку їх реалізації, відповідальності за невиконання або неналежне виконання добровільно взятих на себе зобов'язань;

¹ зокрема підписантами були президенти країн – їхні політичні лідери, які уповноважені представляти свої держави як суб'єктів міжнародного публічного права в міжнародних відносинах.

по-третє, реальних потенційних механізмів забезпечення, зокрема й процедур примусу за недотримання вимог Будапештського меморандуму.

Таке прискіпливе теоретичне препарування цього безпекового документу, дозволило не лише поставити під сумнів його належність до нормативного договору, а й загалом замислитись про його юридичну природу. Аналізуючи його ознаки і властивості, авторка дійшла до висновку, що він, по суті, є іншим джерелом права, а саме актом «м'якого» права – квазі-правовим інструментом, фактично документом морально-політичного змісту, дотримання якого безпосередньо залежить від волі суб'єкта, його готовності чи неготовності виконувати свої зобов'язання, взяті за ним. Характерною особливістю цього джерела права є те, що на відміну від інших джерел права – актів «твердого права», вони не містять жорстких механізмів свого виконання.

В загальній теорії права під редакцією відомого вченого-теоретика права М.І. Козюбри, саме на відсутності ознаки *обов'язковості* робиться акцент при визначенні такого джерела права як «м'яке право», що не має обов'язкової юридичної сили, оскільки відсутні юридичні механізми примусу щодо виконання цих правових актів [5; с. 168-169].

Теоретики виділяють й інші ознаки актів «м'якого права», які очевидно властиві Будапештському меморандуму. До прикладу в дослідженні І.В. Шалінської, присвяченому безпосередньо актам «м'якого права» та їх місцю в системі джерел права України, авторка зазначає, що під актами «м'якого права» слід розуміти один із різновидів джерел права, що мають рекомендаційний характер та складаються із правових норм, які не містять обов'язкових до виконання приписів, а встановлюють можливість певної поведінки, загальні принципи або рекомендовані стандарти у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Її наукова позиція зводиться до того, що реальний зміст актів «м'якого права» розкривається в межах підходу, за яким вони наділені юридичною силою, але водночас не є обов'язковими до виконання, у зв'язку з чим відграють допоміжну, рекомендаційну роль з-поміж інших джерел права [10; с. 13-14]. Підсумовуючи, можна виокремити такі властивості акту «м'якого права» – Будапештського меморандуму, зокрема: політичний документ, має дипломатичний характер, не містить реальних гарантій свого забезпечення (попри свою «пафосну» назву), хоча, виходячи з ознак актів «м'якого права», і не повинен їх містити.

Тож чи може акт «м'якого права», який не має обов'язкової юридичної сили, містити норми рекомендаційного характеру, виконує допоміж-

ну функцію в правовому регулюванні, виступає допоміжним джерелом права в правозастосуванні в міжнародному публічному праві, в національних правових системах окремих країн, виконує функцію «передправа», бути ефективною гарантією безпеки для України?

Для більш глибокого розуміння політичних процесів, що передували прийняттю Будапештського меморандуму, як і особливостей ведення переговорів з цього питання, розбору причин, умов, обставин, процесу і наслідків прийняття Будапештського меморандуму, слід відзначити статтю доктора історичних наук П.П. Гай-Нижника «Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України». Це вельми ґрунтовне дослідження історико-політичного спрямування, а в контексті даної статті, заслуговує на увагу кілька моментів як-от:

1) висновок про те, що цей документ не є міжнародним договором, відповідно не має юридично зобов'язуючої сили, який так і не набув статусу угоди [11; с. 47; с. 44];

2) на остаточний зміст і форму безпекового документу безпосередньо впливала російська федерація. Він зокрема, зазначає, що «узгоджений текст» практично ідентичний до «Заяви про гарантії безпеки», яку півтори роки до того пропонувала російська федерація. У підсумку було отримано варіант, який був подібним до кремлівських проектів і який залюбки сприйняли усі ядерні велетні політичного Олімпу, умивши руки й уникнувши юридично-політичної, проте не історичної, відповідальності [11; с. 43, с. 44];

3) згадка про дискусії про те, що під час перемовин щодо остаточного тексту меморандуму у 1994 р., використовувалися поняття «забезпечення безпеки», однак не «гарантії», що, в остаточному підсумку, «мало доленосну вагу для держави Україна та її національної безпеки» [11; с. 43, с. 44].

З огляду на вищезазначене, контент (зміст), форма документу, обставини його прийняття частково пояснюють головну проблему Будапештського меморандуму, а саме *москвоцентричність*. А тому остання теза заслуговує, як видається, на особливу увагу, і потребує додаткового розгляду в цій статті в контексті розуміння поняття «гарантії безпеки», «забезпечення безпеки», їх співвідношення. Це видається доречним з огляду на повну назву документу, що також спонукає до цього, як і перспектив роздумів щодо можливих альтернативних гарантій безпеки для України.

«Забезпечення безпеки» – це складне збірне поняття, для розкриття змісту якого використовуються різні підходи, зокрема: системний, суб'єктний, функціональний, діяльнісний. Однак найбільш оптимальним видається засто-

сування діяльнісного підходу [12; с. 40-41; 13; с. 323-324].

Забезпечення безпеки – це сукупність діяльності із забезпечення, засобів забезпечення й суб'єктів забезпечення, що полягає в наданні допомоги суб'єктам для досягнення поставлених цілей. Засоби забезпечення утворюють сукупність матеріальних, духовних, фінансових, правових, організаційних і технічних засобів, необхідних для здійснення діяльності із забезпечення».

Поняття гарантій в юридичній літературі обґрунтовувалося переважно в межах розуміння поняття «законності», під яким слід розуміти комплексне явище, що проявляється у трьох взаємопов'язаних компонентах – принципі, методі та режимі існування держави [14; с. 265-266]. В контексті ж розуміння безпеки як складного міждисциплінарного поняття, то найбільш доцільно розглядати його відносно певного правового режиму, який існує в державі, з подальшим виокремленням його суто юридичних складових.

В контексті зазначеного підходу, розуміння гарантій безпеки слід зводити до: *спеціальних юридичних гарантій та спеціальних організаційних гарантій*, останні, відповідно до складених традицій в юридичній науці прийнято розглядати в межах осмислення поняття «законності» (правозаконності) [14; с. 289–291].

Так, спеціальними юридичними гарантіями охоплюється існування низки засобів безпечного існування, зокрема засоби виявлення, запобігання, припинення, профілактики правопорушень, засоби відновлення порушених прав, засоби контролю і нагляду за реалізацією нормативно-правових актів, *юридична відповідальність*, процесуально-правове забезпечення, *правосуддя* тощо. До спеціально-організаційних же гарантій відносять: ефективну діяльність органів правопорядку, *наявність ефективних державних спеціальних безпекових інституцій*, органів щодо контролю за діяльністю спеціальних безпекових органів, ефективну діяльність інститутів громадянського суспільства і т. ін. [14; с. 292].

Очевидно, що гарантії безпеки є складовою більш широкого поняття – «національна (державна) безпека». Національна ж безпека сутнісно є певним режимом, тобто сукупністю умов, реально існуючих або необхідних для функціонування чи існування чогось (нації чи держави) або ж сукупністю правил, заходів норм для досягнення встановленої мети. В такому ракурсі узагальнений зміст безпеки та її забезпечення (національної чи державної) може інтерпретуватися як *створення системи гарантій безпечного існування держави (нації), безпосередньо безпечне функціонування держави (нації) та*

подолання загроз безпечному існуванню держави (нації) [15; с. 51].

Тобто, гарантії в контексті безпеки – це насамперед низка заходів, реально існуючих або необхідних для оптимального розвитку і функціонування держави (нації), тобто створення таких умов, які були б достатніми та ефективними для її безпосереднього існування, насамперед Української держави. Система гарантій безпечного існування держави передбачає, зокрема, й створення низки нормативних гарантій, як і діяльність щодо протидії загрозам. Тож відповідь на питання, чи містить Будапештський меморандум такі нормативні гарантії і в суто теоретичному аспекті бути такою нормативною гарантією, очевидно, що ні. Ні зміст документу, ні його форма, попри його назву не містять ніяких гарантій безпеки, втім, і не повинні містити з огляду на його політико-правову природу. В системі джерел права акти «м'якого» права займають своє чільне місце як додаткове джерело права, виконуючи функцію «передправа». Так, будучи насамперед політичними документами, вони сприяють основним джерелам права в правовому регулюванні, а також за певних умов можуть проникати в основні джерела права.

Іншим актуальним та нагальним питанням в контексті роздумів про Будапештський меморандум, як і активну роботу над пошуком нових безпекових гарантій для України політичним керівництвом держави, є питання закріплення права на безпеку та його відповідних нормативних гарантій. Такі гарантії очевидно, що мають бути формалізовані (закріплені) у відповідних джерелах права.

Так, право на безпеку відносять до природних прав людини у сфері державної безпеки, які суб'єкти державної безпеки (насамперед відповідні компетентні державні органи – авт.) зобов'язані забезпечити, відносяться: право на життя і здоров'я, честь і гідність, *право на безпеку* [16; с. 47], причому ці природні права відносяться до категорії позитивних прав, тобто таких, які мусять бути захищені, забезпечені державою, держава є відповідальною перед громадянами за їх гарантування, а тому вона повинна мати відповідні реальні дієві механізми такого забезпечення.

Висновок. Українська держава сьогодні, на тридцять третьому році свого існування, продовжує здавати один із екзистенційних іспитів у своєму існуванні – екзамені на здатність українців розбудувувати свою власну державу, зокрема і в кордонах на 24 серпня 1991 року, коли було прийнято Акт незалежності України та проголошено створення Української держави – нового суб'єкта міжнародного права.

За тридцять три роки незалежності Україна в безпековому плані змінила свій статус на «без'я-

дерну» державу, закріпила це в своїй військовій доктрині, підписала документ про гарантії безпеки – Будапештський меморандум, приєднавшись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. За двадцять років по тому частину її території було анексовано, на східній частині розпочалися військові дії, які у 2022 році набули масштабів широкомасштабного вторгнення, поширившись на південну та північні кордони. На сьогодні майже одна п'ята суверенної української території окупована, вздовж східних і південних кордонів України ведуться військові дії високої інтенсивності, а на всій території України введено військовий стан. Міжнародне співтовариство розмірковує над пошуком можливих гарантій безпеки для України.

На момент завершення роботи над цією статтею між Україною та 28 країнами світу укладено договори про співробітництво у сфері безпеки з Україною, які, фактично, представляють собою зобов'язання держав про надання військової допомоги Україні. Більшість країн, які підписали ці договори – це насамперед країни-члени НАТО (25 підписали, водночас Албанія, Болгарія, Північна Македонія, Словаччина, Туреччина, Угорщина, Чорногорія поки ні). Крім країн-членів НАТО такі договори підписано також Японією, Ірландією, та Європейським Союзом. З текстами цих документів можна ознайомитися на офіційному ресурсі Президента України. Робота з підписання таких документів з іншими країнами світу продовжується й очікуються нові угоди.

Втім, попри їх назву – угоди – вони, фактично, є актами «м'якого» права, політичними документами, квазі-інструментами, які необов'язкові для виконання підписантами. Роль таких актів у правовому регулюванні питань безпеки, як і в забезпеченні світового правопорядку є малодослідженою, практика їх реалізації безпосередньо залежить від політичної волі суб'єктів та їх готовності чи неготовності виконувати взяті на себе зобов'язання, тому здатність їх протидіяти реальним безпековим загрозам на пряму залежить від політичної волі суб'єктів, їх військової та економічної міцності та готовності протистояти реальним загрозам. Тому чому саме такий документ отримала Україна в результаті приєднання до «класичного» джерела права – Договору про нерозповсюдження ядерної зброї шляхом знищення її ядерного потенціалу – це питання на кшталт «бути чи не бути» для українців та Української держави, як і відкритого та вкрай гострого питання про надання реальних безпекових гарантій для України з боку міжнародного співтовариства та усвідомленості політичним керівництвом країни ефективності такого роду документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Memorandum on security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.
2. Ігор Лососовський. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму: договір, обов'язковий для виконання всіма його сторонами. Монографія. К. : Українська асоціація зовнішньої політики, 2015. 124 с.
3. Мартинов А.Ю. Будапештський меморандум 1994 / Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова редкол.) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка», 2021. С. 71-72. 773 с. ISBN 978-966-00-1858-7.
4. Головченко В.І. Меморандум про гарантії безпеки України 1994 року. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / ред. кол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. Т. 2 : М–Я. 812 с.
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
6. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н.М. Пархоменко; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 1998. 202 с.
7. Договір як універсальна правова конструкція: [монографія] / [А.П. Гетьман, В.І. Борисова, О.П. Євсєєв та ін.]; за ред. А.П. Гетьмана, В.І. Борисової. Х. : Право, 2012. 432 с.
8. Богачова Л.І. Нормативно-правовий договір як джерело національного та європейського права. *Право і суспільство*. № 6-2, 2015. С. 8–13.
9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. Набрання чинності для України міжнародного договору від 13.06.1986. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#n117.
10. Шалінська І.В. Акти «м'якого права» у системі джерел права. Автореферат дисс. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2015, 20 с.
11. Гай-Нижник П.П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. *Суспільно-політичні процеси*. 3(13). 2019. С. 3–68. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2019doc_memorandum.pdf.

12. Радовецька Л.В. Теоретико-правова конструкція забезпечення державної безпеки. *Вісник Запорізького національного університету* № 1 (II), 2015. С. 37–44.
13. Тихомиров О.О., Радовецька Л.В. Методологія юридичних досліджень сфери безпеки. *Методологія в праві : монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. І. Безклубого. К. : Грамота, 2017. 658 с. С. 317–328.*
14. Теорія держави і права: навч. посіб. для підг. фахівців інформ. безпеки [О.О. Тихомиров, М.М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.] ; за заг. ред. Л.М. Стрельбицької. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 332 с.
15. Радовецька Л.В. Суб'єкти забезпечення державної безпеки України: теоретико-правові аспекти : монографія. Київ : Національна академія СБУ, 2017. 208 с.
16. Романюк І.О. Адміністративно-правові гарантії прав особи при забезпеченні державної безпеки в Україні : моногр. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 176 с.